

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОГОВОРОМ УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Становлення ринкової економіки в країнах пострадянського простору неможливе без забезпечення її відповідною нормативно-правовою базою. Одну з провідних ролей в цьому відіграє цивільне законодавство, що піддалося корінному реформуванню в останнє десятиліття. Результатом реформ стала низка правових новел, однією з яких є інститут довірчого управління майном, спочатку орієнтований на організацію більш ефективного управління господарською діяльністю і майном.

В умовах активного розвитку підприємницьких відносин, появи численних нормативних актів, що ускладнюють орієнтацію юридично некомпетентних громадян в економіко-правовому просторі, і створення для власників ширших можливостей розпорядження майном актуальним є звернення до договору довірчого управління майном, оскільки вказаний договір надає можливість передоручити ведення всіх своїх справ професіоналу, наділивши його при цьому широкими повноваженнями, що практично прирівнюються за обсягом до правомочності власника.

Особливу актуальність набуває питання про відповідальність за договором довірчого управління майном, оскільки передача майна в довірче управління пов'язана з певним ризиком. До того ж новизна цієї договірної конструкції породжує цілий ряд проблем як наукового, так і прикладного характеру, пов'язаних з тлумаченням норм про довірче управління і недосконалістю змісту деяких норм, що стосуються, зокрема, критеріїв настання відповідальності управителя, форм його відповідальності перед установником управління і вигодонабувачем, проблем захисту інтересів кредиторів за зобов'язаннями, що виникли у зв'язку з довірчим управлінням майном.

Проблемі довірчого управління майном присвячені дослідження таких українських і російських авторів, як І. В. Венедіктова [12], Р. В. Сніжко [15], В. В. Залеський [6], Л. Ю. Міхеєва [8], Д. В. Петелін [13], Е. С. П'яних [14], проте дана тема вивчена ще недостатньо. До того ж до сьогодні не робилося спроб проведення порівняльного аналізу законодавства України, Республіки Молдова і Російської Федерації з питання про відповідальність за договором довірчого управління майном. Разом з тим уявляється доцільним прослідити, як на одному і тому ж підґрунті, що є результатом загального історичного минулого, вказані країни пострадянського простору зуміли збудувати більше чи менше досконалу систему регулювання відносин, що виникають з договору довірчого управління.

Метою дослідження, враховуючи вищевикладене, є виявлення теоретичних і практичних проблем, що виникають при розгляді питання про відповідальність за договором довірчого управління, і пошук можливих шляхів їх вирішення

за допомогою аналізу і зіставлення законодавства України, Республіки Молдова і Російської Федерації.

Розглядаючи питання про відповідальність сторін у договорі довірчого управління майном, необхідно розрізнити відповідальність сторін відносно до третіх осіб (у так званих зовнішніх відносинах) і відповідальність між учасниками договору (у так званих внутрішніх відносинах). Спочатку розглянемо перший вид відповідальності.

Основою «зовнішньої» відповідальності є відособлення майна, що знаходиться в довірчому управлінні, як від майна управителя, так і від майна установника управління.

За загальним правилом установник управління, що передав майно в довірче управління, не відповідає цим майном за своїми зобов'язаннями. Обумовлено це необхідністю створення стабільної матеріальної бази довірчого управління майном. Винятком є лише банкрутство установника, при якому все майно утворює дебіторську масу, за рахунок якої задовольняються вимоги кредиторів банкрута. Слід відзначити, що вказане положення передбачене безпосередньо ст. 1040 ЦК України і ст. 1018 ЦК Російської Федерації. Для того ж, щоб дійти подібного висновку при аналізі молдовського законодавства, необхідно звертатися до положень Закону РМ «Про неплатоспроможність» № 632-XV від 14 листопада 2001 року [5].

Відповідно до положення вказаного закону, дебіторська маса включає все майно боржника, що є власністю останнього на дату порушення процесу неспроможності, придбане або одержане ним протягом процесу неспроможності, за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути звернуто примусове стягнення [5, ст. ст. 2, 50, 51]. Також слід пам'ятати, що передача майна в довірче управління не тягне перехід права власності на це майно до управителя, тобто воно залишається у власності установника управління, а отже, у разі банкрутства входить до складу дебіторської маси.

Зрозуміло, що закріплення безпосередньо Цивільним кодексом положень про допустимість обігу стягнення на довірене майно тільки у разі банкрутства установника управління є безперечним плюсом українського і російського законодавства, і уявляється доцільним наслідування цього приклада молдовським законодавцем, що дозволить уникнути зайвих маніпуляцій з нормативними актами і можливих практичних проблем.

Інтерес являє розгляд питання про відповідальність управителя перед третіми особами у разі недостатності переданого в довірче управління майна для задоволення вимог кредиторів, що виникли у зв'язку з довірчим управлінням цим майном.

Цивільним кодексом України закріплюється положення про те, що управитель несе субсидіарну відповідальність по боргах, що виникли у зв'язку із здійсненням їм управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів [1, ч. 2 ст. 1043]. Невирішеним при цьому залишається питання про хід розвитку подій у разі відсутності у власності управителя майна, на яке можна звернути стягнення. Крім того, го-

ловну роль для кредиторів відіграє, як правило, не фігура управителя, а відомості про установника управління, на користь якого він діє. Саме інформація про власність останнього впливає на ступінь довіри кредиторів, при цьому останнім не завжди просто визначити, яка саме частина цієї власності передана в управління і, отже, може бути використана для забезпечення зобов'язань.

Положення молдовського законодавства ще більше посилюють ситуацію. Цивільний кодекс Республіки Молдова вкрай обмежує відповідальність управителя за дії, скоєні в межах повноважень, наданих йому договором довірчого управління, переданим в довірче управління майном [2, ч. 1 ст. 1058]. Слід зазначити, що така значна прогалина в чинному законодавстві Республіки Молдова може призвести до проблем на практиці, оскільки інтереси третіх осіб у разі недостатності майна, переданого в довірче управління, залишаються абсолютно незахищеними.

Найбільш оптимальними в такому контексті уявляються положення російського законодавства, де закріплена чітка схема відповідальності управителя. Так, згідно з ч. 3 ст. 1022 ЦК РФ, борги за зобов'язаннями, що виникли у зв'язку з довірчим управлінням майном, погашаються за рахунок цього майна. У разі недостатності цього майна стягнення може бути звернуте на майно управителя, а при недостатності і його майна — на майно установника управління, не передане в довірче управління. Тобто віддається перевага захисту інтересів третіх осіб перед захистом інтересів установника управління, що уклав договір з таким управителем, який не забезпечив належного управління довіреним йому майном. Таку систему, на думку російського правознавця Е. А. Суханова, можна визначити як «двухступенчатую субсидиарную ответственность» [7, 129].

Уявляється, що в цілях вдосконалення положень українського і молдовського законодавства цілком допустимо керуватися схемою, запропонованою російським законодавцем, тобто у разі недостатності майна, переданого в довірче управління, звертати стягнення на майно, що належить самому управителю, а за його недостатності — на майно установника управління, що не передане в довірче управління. Перше правило служитиме стимулом для управителя забезпечити належне управління довіреним майном під загрозою настання особистої відповідальності. Друге ж правило обумовлене необхідністю віддавати перевагу захисту інтересів третіх осіб перед захистом інтересів установника управління.

Питання про відповідальність у внутрішніх відносинах учасників виникаючого з договору довірчого управління майном зобов'язання також залишається дискусійним. Першочергове значення при цьому набуває відповідальність управителя перед установником управління і вигодонабувачем.

Так, положеннями українського і російського законодавства передбачено, що критерієм настання відповідальності управителя є непряв ним належної дбайливості щодо інтересів установника управління або вигодонабувача (ст. 1043 ЦК України, ст. 1022 ЦК РФ). Проте слід зазначити, що в юридичній літературі такий критерій настання відповідальності керівника, як «належна ста-

ранність», піддається критиці, оскільки допускає різні тлумачення. Подібного роду критика уявляється цілком обґрунтованою. Як відзначає російський цивіліст В. В. Залесський, доцільним є введення деякого відправного критерію для того, щоб визначити, який у кожному конкретному випадку повинен бути критерій належної поведінки управителя.

Приклад тому дає англо-американське право. Там розроблено поняття «обов'язку виявляти всебічну турботу про інтереси бенефіціара» (*duty of loyalty*). На додаток до такого обов'язку існує також обов'язок належної турботи про майно (*duty of care*). В результаті довірчий власник, що допустив порушення *duty of loyalty*, несе жорстку відповідальність на певних підставах [6, 558].

З урахуванням викладеного доцільнішим уявляється критерій настання відповідальності управителя, закріплений молдовським законодавством: «старанність, що виявляється у власних угодах» (ст. 1056 ГК РМ). Таке формулювання дозволяє конкретніше визначити ступінь старанності управителя, проаналізувавши, чи є упущення останнього результатом його халатності і відсутності турботи про інтереси установника управління або некомпетентності (якщо він поступає таким самим чином і при угоді, яка здійснена в своїх інтересах). Дане положення тим більше доречне для молдовського законодавства, що в ньому відсутнє передбачене російським і українським законодавцями зауваження про те, що управитель несе відповідальність за заподіяні збитки, якщо не доведе, що ці збитки відбулися внаслідок непереборної сили або винних дій установника управління або вигодонабувача (ст. 1043 ЦК України і ст. 1022 ГК РФ), з яких виходить, що відповідальність управителя є підвищеною, оскільки останній відповідає за збитки, що виникли як з його вини, так і випадково.

Слід зазначити, що чинний Цивільний кодекс Республіки Молдова не містить також чітких положень щодо відповідальності управителя перед вигодонабувачем, на відміну від російського і українського законодавства, де передбачено, що відповідальність управителя перед вигодонабувачем обмежується відшкодуванням упущеної вигоди (ч. 1 ст. 1022 ЦК РФ, ч. 1 ст. 1043 ЦК України).

Таке правило уявляється логічним, оскільки вигодонабувач, не будучи власником переданого в довірче управління майна, може зазнати збитків тільки в частині неодержаної їм вигоди. Відзначимо також, що подібне положення було закріплене спочатку і Законом РМ «Про внесення змін і доповнень до Цивільного кодексу» № 1187-XIV від 27 липня 2000 року [4], і уявляється недоцільним відмова законодавця закріпити вказані положення в нині чинному Цивільному кодексі РМ, усунувши тим самим можливість виникнення спорів і розбіжностей на практиці.

Загальною для законодавства даних країн є відсутність спеціальних положень про відповідальність установника управління перед управителем, за винятком ситуації, коли останній не був попереджений про передачу в управління майна, обтяженого заставою. У такій ситуації управитель має право зажадати розірвання договору і виплати належної йому за договором платні. Причому в порівнянні з російським законодавством, де передбачений фіксований річний термін, за який підлягає сплаті винагорода, доцільнішим уявляється

положення українського законодавства про оплату відповідно до терміну управління майном, що враховує інтереси як управителя (якщо термін управління перевищує один рік), так і установника управління (якщо термін управління менше року).

Підводячи підсумок зіставлення законодавства зазначених країн пострадянського простору, можна зробити висновок про наявність як схожих рис, що мають початком спільність певного історичного періоду розвитку, так і відмінностей, що виявляють більший або менший ступінь досконалості самостійного його розвитку в рамках незалежних держав. З проведеного аналізу випливає, що найгірший стан справ виявляється при розгляді питання про відповідальність за договором довірчого управління майном за законодавством Республіки Молдова. Доробку тут вимагають положення про відповідальність установника управління і управителя перед третіми особами, критерії настання відповідальності управителя і форми відповідальності останнього перед установником управління і вигодонабувачем.

Для вдосконалення положень українського законодавства доцільно звернути увагу на запропоновану законодавцем Російської Федерації схему двоступеневі субсидіарної відповідальності управителя перед третіми особами.

Нарешті, як в Україні, так і в Республіці Молдова і Російській Федерації необхідно вдосконалити критерій настання відповідальності управителя перед установником управління, визначуваний як «належна старанність» або «старанність, що виявляється у власних угодах», для чого допустимо керуватися прикладом англо-американського права, що закріплює більш визначені підстави відповідальності управителя.

Література

1. Гражданский кодекс Украины № 435-XV от 16 января 2003 г. // Официальный вестник Украины. — 2003. — № 11.
2. Гражданский кодекс Республики Молдова № 1107-XV от 6 июля 2002 г. // Официальный Монитор РМ. — 2002. — № 82-86.
3. Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч. 2. № 110-ФЗ от 12 августа 1996 г. // Свод Законодательства РФ. — 1996. — № 34.
4. О внесении изменений и дополнений в Гражданский кодекс: Закон Республики Молдова № 1187-XIV от 27 июля 2000 г. // Официальный Монитор РМ. — 2000. — № 166-168.
5. О несостоятельности: Закон Республики Молдова № 632-XIV от 14 ноября 2001 г. // Официальный Монитор РМ. — 2001. — № 139-140.
6. Гражданское право. Обязательственное право: Учебник: В 2 т. / Под ред. В. В. Залесского. — М.: Вост. экспресс, 1999. — Т. 2.
7. Гражданское право: Учебник: В 2 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М.: БЕК, 2002. — Т. 2, полут. 2.
8. Михеева Л. Ю. Доверительное управление имуществом / Под ред. В. М. Чернова. — М.: Юристъ, 1999.
9. Харитонов С. О., Старцев О. В. Цивільне право України: Підручник. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Істипа, 2007.
10. Comentariul Codului Civil al Republicii Moldova: În 2 vol. / M. Buruiană, O. Efrim, N. Eșanu. — Chișinău: ARC, 2006. — Vol. 2.
11. Drept civil. Contracte speciale: În 3 vol. / A. Băieșu, G. Chibac, O. Efrim, A. Rotari. — Chișinău: Cartier periodic, 2001. — Vol. 3.
12. Весподкітова І. В. Співіснування інститутів довірчої власності і управління майном у цивіль-

- ному законодавстві України // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2005. — № 1. — С. 25–29.
13. Петелип Д. В. Ответственность сторон по договору доверительного управления имуществом // Юрист. — 2004. — № 12. — С. 20–23.
14. Пьяных Е. С. Ответственность за нарушение договора доверительного управления имуществом. // Юрист. — 2002. — № 10. — С. 19–20.
15. Снижко Р. В. Договор доверительного управления // Наука і вища освіта: Матеріали конф. — 2000. — № 3. — С. 39–40.

УДК 347.732(477)

Ю. Г. Орзіх

РОЗМЕЖУВАННЯ БРОКЕРСЬКОГО ДОГОВОРУ З СУМІЖНИМИ ДОГОВОРАМИ

Цивільно-правові договори фігурують в ролі своєрідних ланцюгів, що скріплюють відносини між суб'єктами цивільного права та надають цим відносинам характеру цивілізованих та врегульованих відносин. Щоденно суб'єктами цивільного права вчинюється величезна кількість договорів, пов'язаних з постачанням та продажем товарів, наданням послуг, виконанням робіт та інше. У Цивільному кодексі України (ЦК України) знайшли закріплення загальні положення договірної права, а також договори, які найчастіше використовуються суб'єктами цивільного обігу. Вагомість договору також підтверджується нормою ЦК України про практичну неможливість та недопустимість суперечення правочину ЦК України та іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства (ст. 203 ЦК України). Широка сфера застосування та масивність практичного матеріалу обумовлюють необхідність наукового дослідження договорів, що не знайшли свого детального відображення у законодавстві.

Одним з таких договорів є брокерський договір. Слід зазначити, що даний договір належить до категорії договорів про надання послуг, саме надання представницьких та посередницьких послуг, які є одним з найважливіших елементів ринку послуг.

Законодавство не надає визначення брокерського договору але містить визначення понять «брокер» та «брокерська діяльність». Законодавство України містить у собі три основні види брокерської діяльності: 1) страхове брокерство (Закон України «Про страхування» виділяє страхових та перестрахових брокерів); 2) біржове брокерство (Закон України «Про товарну біржу»; «Про цінні папери та фондовий ринок»; «Про державне регулювання ринку цінних паперів України»); 3) митне брокерство (Митний кодекс України). Оскільки детальний аналіз цих понять є самостійним об'єктом дослідження, автор вважає за необхідне освітити лише висновки цього аналізу:

- 1) брокерський договір опосередковує відносини по наданню послуг;
- 2) брокерський договір є змішаним договором;